

Tomasz Pelech

(Uniwersytet Wrocławski/Université Clermont-Auvergne)

**Kreacja bohatera w *Aleksjademie*. Zmagania
Aleksa I Komnena z żupanem Raszki Wukanem
w latach 1093–1094¹**

Anna Komnena w *Aleksjademie* dokonała kreacji bohatera, mającego być przykładem godnym naśladowania dla przyszłych cesarzy Bizancjum². Dzieło zatytułowane na wzór antycznego eposu Iliady (*Ἰλιάς – Ἀλεξιάς*) powstało w latach 1147–1153 za panowania Manuela I Komnena (1143–1180)³. Składa się z piętnastu ksiąg i prologu. *Aleksjada* przedstawia dojście do władzy i burzliwe panowanie Aleksa I, określanego jako „drugi Herakles”⁴. Bohater na kartach dzieła zmagają się z licznymi wrogami, takimi jak Nikefor Bazylakes, Robert Guiscard, Boemund czy emir Tzachas. Ich pokonanie bądź

¹ Podstawą niniejszego artykułu jest referat wygłoszony na Ogólnopolskiej Konferencji Bizantynistycznej *Balkany w bizantyńskiej perspektywie – w 1000-lecie bitwy pod Kleidion*, która odbyła się 4 grudnia 2014 r. w Piotrkowie Trybunalskim.

² A. Komnena, *Aleksjada*, przekł. O. Jurewicz, t. 1–2, Wrocław – Warszawa – Kraków 2005 (dalej: *Aleksjada*), oparta na wydaniu krytycznym B. Leiba: Anne Comnène, *Alexiade*, wyd. B. Leib, t. 1–3, Paris 1937–1943–1945. Przywołane passusy w wersji oryginalnej pochodzą z wydania D.R. Reinsch'a: Annae Comnenae, *Alexias*, wyd. D.R. Reinsch, A. Kambylis, t. 1, *Prolegomena et textus*, t. 2, *Indices*, [w:] *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, 40/1–2, Berlin – New York 2001 (dalej: *Alexias*).

³ Literatura dotycząca *Aleksjady* jest bardzo obszerna. Ewentualnemu czytelnikowi polecam wskazane pozycje, odsyłając do bibliografii w nich zamieszczonych: G. Buckler, *Anna Comnena. A Study*, Oxford 1929; *Anna Komnene and Her Times*, ed. T. Gouma-Peterson, New York – London 2000; O. Jurewicz, *Historia literatury bizantyńskiej*, Wrocław 2007, s. 201–206; J. Strzelczyk, „W purpurze urodzona” – *Anna Komnena i Aleksjada*, [w:] idem, *Pióro w wątłych dłoniach. O twórczości kobiet w dawnych wiekach*, t. 2, Warszawa 2007, s. 148–194; P. Buckley, *The Alexiad of Anne Komnene: Artistic Strategy in the Making of a Myth*, Cambridge 2014.

⁴ Zob.: *Alexias*, I, 3, 3, s. 17; I, 9, 6, s. 34; P.A. Agapitos, A. Cutler, *Herakles*, [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, t. 2, ed. A. Kazhdan, New York – Oxford 1991 (dalej: *ODB*), s. 917.

ujarzmienie przydawało mu nie tylko chwały, ale było również ważnym elementem cesarskiego wizerunku i propagandy⁵.

Jednym z wielu przeciwników drugiego Komnena zasiadającego na bizantyńskim tronie był Wukan (*Βολκάνος*)⁶. Po zdobyciu Raszki około 1083 r. władca Zety Konstantyn Bodin⁷ osadził go, a także jego brata Marka, na żupańskim stolcu, którym rządził do ok. 1115 r.⁸. Początkowo ograniczał się do wspierania swojego zwierzchnika w walkach z cesarstwem, jednakże od czasu umocnienia swojej pozycji (ok. 1092 r.) przejął rolę głównego antagonisty Bizancjum w regionie⁹. W IX księdze *Aleksjady* został przedstawiony wątek zmagania z Serbami w latach 1093–1094. Stanowi on podstawę niniejszych rozważań. Fundamentem pracy będzie odpowiedź na pytania: w jaki sposób i za pomocą jakich środków i zabiegów retorycznych Anna kreuje postać bohatera w fabule zmagania z Wukanem raszkańskim? Jaka jest ich funkcja w utworze i symboliczna treść? Jaka rolę odgrywa przedstawienie postaci Jana Komnena?

Założeniem mającym kluczowe znaczenie dla wyводу jest przyjęcie, że tzw. fakty historyczne są zawsze pojmowane, rozumiane i przedstawiane w określonym kontekście społeczno-kulturowym¹⁰. Odzwierciedlają umysłowość i wiedzę o otaczającym świecie środowiska, w którym powstały oraz przekazują informacje o uposażeniu mentalnym i aksjologii autora dzieła.

⁵ J. Dudek, *Pęknięte zwierciadło – kryzys i odbudowa wizerunku władcy bizantyńskiego od 1056 r. do ok. 1095 r.*, Zielona Góra 2009, s. 252–261.

⁶ J. Leśny, *Vukan*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich* (dalej: *SSS*), t. 6, cz. 2, Wrocław 1980, s. 638; P. Boroń, *Kniaziewie, królowie, carowie... Tytuły i nazwy władców słowiańskich we wczesnym średniowieczu*, Katowice 2010, s. 185–187, 214.

⁷ W. Molé, *Bodin*, [w:] *SSS*, t. 1, cz. 1, Wrocław 1961, s. 141; A. Wędzki, *Konstantyn Bodin*, [w:] *Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu*, red. A. Wędzki, t. 1, Warszawa 2008, s. 260; zob. również: P. Boroń, *op. cit.*, *passim*.

⁸ J. Leśny, *Vukan*, [w:] *SSS*, t. 6, cz. 2, s. 638.

⁹ J. Leśny, *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczków (połowa XI – koniec XII wieku)*, Wrocław 1989, s. 106; J. Dudek, *Cała ziemia dyrracheńska*, Zielona Góra 1999, s. 27; G. Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 2012, s. 348.

¹⁰ Por.: J. Banaszekiewicz, *Potrójne zwycięstwo Mazowszan nad Pomorzanami – Gall II, 49 – czyli historyk między „rzeczywistością prawdziwą” a schematem porządkującym*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gięsztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, wyd. D. Gawinowa, Warszawa 1991, s. 313: *Właściwości tzw. faktów historycznych doświadczane są zawsze kulturowo. To nie rzeczywistość porządkuje swój obraz i daje go nam jak w telewizorze, lecz wizję zdarzeń stwarza człowiek, posługując się określonymi rozwiązaniami (potwarzającymi się).*

Wukan, przeciwnik Aleksego I w IX księdze, wkracza po raz pierwszy na karty *Aleksjady*, gdy przygotowuje się do wojny z Bizancjum¹¹. Następnie już jako władca Dalmacji¹², *straszliwy w słowie i czynie*¹³, najeżdża i plądruje przygraniczne bizantyńskie wsie i miasta, w tym Lipenion, najczęściej wymieniany ośrodek w fabule. Na tę agresję cesarz postanawia odpowiedzieć i wyrusza z ekspedycją mającą ukarać grabieżcę. Aleksey I chce doprowadzić do decydującej bitwy, by z bożą pomocą odnieść zwycięstwo i przywrócić spokój na granicy. Gdy armia bizantyńska dotarła do Skopje, Wukan, wiedząc, że nie może zwyciężyć, postanawia rozpocząć negocjacje pokojowe. Odpowiedzialność za wkroczenie na wojenną ścieżkę zrzuca na cesarskich urzędników, atakujących go i wyrządzających szkody w jego władztwie. Przyrzeka przekazać zakładników i nie przekraczać granic swoich włości. Aleksey I przystaje na te warunki i wycofuje się do Konstantynopola¹⁴.

Jak się okazało, na kartach *Aleksjady*, wszelkie obietnice były tylko zręcznym zabiegiem Wukana. Nie tylko nie przysłał obiecanych zakładników, ale również ponownie najechał ziemie cesarstwa. Aleksey I, nim rozpoczął działania wojenne, wysłał listy do żupana, aby ten zaprzestał grabieży i wypełnił wcześniejsze zobowiązania. Wskutek braku odpowiedzi cesarz postanowił wysłać na wojnę do Serbii Jana Komnena¹⁵, syna swojego brata Izaaka¹⁶. Sposób charakteryzacji tej postaci w fabule zmagania z Wukanem pełni funkcję profetyczną: zapowiada niepowodzenie ekspedycji. Jan jest niedoświadczony w wojnie i ze względu na młody wiek rwie się do walki, lekceważąc jednocześnie przeciwnika. W kreacji Jana Komnena Anna odwołała się do toposu młodości, który przejawia się w skłonności do brawury, braku rozsądku i doświadczenia¹⁷. Jego przeciwieństwem jest starość czy dojrzałość, która kieruje się nie namiętnościami, lecz rozsądkiem

¹¹ *Alexias*, VIII, 7, 4, s. 252–253.

¹² Zob.: W. Kowalenko, *Dalmacja*, [w:] *SSS*, t. 1, cz. 2, Wrocław 1962, s. 315–316; *Alexias*, IX, 4, 1, s. 265: *ἡς ἀρχῆς τῶν Δαλματῶν*.

¹³ *Alexias*, IX, 4, 1, s. 265–266: *δεινὸς μὲν εἰπεῖν, δεινὸς δὲ καταπράξασθαι*.

¹⁴ *Ibidem*, IX, 4, 3, s. 266; P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*, Cambridge 2004, s. 148.

¹⁵ P. Frankopan, *The imperial governors of Dyrrakhion in the reign of Alexios I Komnenos*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 2002, t. 26, s. 75–98; J. Shepard, *Bizancjum 1024–1492. T. 2*, Warszawa 2015, s. 174.

¹⁶ C.M. Brand, *Komnenos, Isaac*, [w:] *ODB*, t. 2, s. 1144.

¹⁷ Por.: E.R. Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, Kraków 1997, s. 107–110; autor wskazuje na topos chłopiec – starzec (*puer senex*).

i roztropnością wynikającą z doświadczenia¹⁸. Już w VIII księdze *Aleksjady*, niezależnie od rzeczywistego wieku Jana (ur. ok. 1073 r.), została zaakcentowana fabularna cecha młodości podczas opisu buntu przeciwko cesarzowi¹⁹. Członek rodu Komnenów odznacza się nią, gdyż podejmuje nierozważne decyzje.

Anna wykorzystuje topos młodości na kartach swojego dzieła m.in. przy przedstawieniu zmagania pod Dyrrachionem. Aleksey I, wspólny ze stronictwem „młodych”, do którego zaliczają się takie postacie, jak Konstantyn Purpurat, Nikefor Synaden, Leon i Nikefor Diogenesi oraz *akolouthos* Waregów – Nambites, występuje przeciwko „starszym” i rozważnym dowódcom, reprezentowanym przez Jerzego Paleologa²⁰. „Młodzi” prą do bitwy zakończonej okrutną klęską z rąk Normanów²¹. Wskazana matryca symboliczna pojawia się również w tradycji biblijnej. W *1 Księdze Królewskiej* rozgrywa się podobna scena, gdy Roboam, syn Salomona, ulega naleganiom młodych, zapalczywych kompanów i odrzuca radę starszych, co ma swoje negatywne konsekwencje²². Rolą fabularną takich przedstawień jest często wskazanie na przyczyny klęski i niepowodzenia. O ile pod Dyrrachionem Anna przekazuje odpowiedzialność za porażkę innym dowódcom, o tyle w fabule z Wukanem tylko Jan Komnen został obdarzony cechami młodzieńczymi. Jest niedoświadczony w sprawach wojennych (*ἀπειροπόλεμος*) i co właściwe dla jego wieku rwie się do walki (*σφαδάζων ὡς νέος πρὸς μάχας*)²³. Występuje w fabule jako jedyny bizantyński dowódca i tylko on odpowiada za przegraną bitwę.

W dalszej części narracji żupan Raszki znów spróbował fortelu, bowiem wysłał do syna Izaaka wiadomość, w której obiecywał wywiązanie się z poprzednich zobowiązań. Jak się okazało, był to tylko sposób na ukrycie prawdziwego planu: zaskoczenia wojsk bizantyńskich²⁴. Nocą przed niespodziewanym atakiem młodego dowódcę odwiedza pewien mnich, posiadający określoną rolę fabularną. Zjawia

¹⁸ M. Pierzgałska, *Toposy „młodość” – „starość” w literaturze parenetycznej doby staropolskiej*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica”, s. 129–150.

¹⁹ *Alexias*, VIII, 7, 3, s. 252.

²⁰ *Ibidem*, IV, 5, 3, s. 129–130.

²¹ W.T. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997, s. 614–615; J.W. Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army: 1081–1180*, Boston – Massachusetts 2002, s. 62–68.

²² *1 Krł* 12, 1–20; zob.: P. Żmudzki, *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*, Wrocław 2009, s. 93, 101, 133, 136–137.

²³ *Alexias*, IX, 4, 4, s. 266.

²⁴ *Ibidem*, s. 266–267.

się, by ostrzec Jana przed nadchodzącym niebezpieczeństwem. Ten jednak rezygnuje z nadesłanej mu pomocy, oskarżając przybysza o kłamstwo i oszustwo. Odrzucenie ostatniej szansy ratunku w narracji przez bizantyńskiego dowódcę i zlekceważenie ostrzeżenia przed zagrożeniem zostało zaakcentowane zwrotem: *Lecz rzeczywistość potwierdziła słowa przybysza (ἀλλὰ τὸ ἔργον τὸν λόγον προέφθασε πιστώσασθαι)*²⁵. Mnich, osoba blisko związana ze Stwórcą poprzez swoje bogobojne życie, w fabule jest pozytywną i dobrą siłą, która może uratować Jana przed zagrożeniem. Młody dowódca nie wykorzystuje zesłanej mu z niebios pomocy i popełnia niegodny uczynek – przepędza posłańca.

Wukan napadł nagle i niespodziewanie w nocy, kładąc trupem wielu spośród cesarskich żołnierzy. Wojsko bizantyńskie zostało podzielone na dwie grupy. Jedna, składająca się z bardziej rozważnych, zgrupowała się wokół namiotu dowódcy i odparła atak. Druga zaś uciekła i utonęła w rzece²⁶. Na kartach *Aleksjady* topos *śmierci w wodzie* pojawia się chociażby w przypadku, gdy krzyżowcy, krzycząc *Bóg z nami (ὁ Θεὸς μεθ' ἡμῶν)*, pokonują Turków²⁷. Ten narracyjny schemat zagłady wroga, posiadający korzenie prawdopodobnie w *Księdze Wyjścia*²⁸, wskazywał głównie na odmienność pokonanego przeciwnika, co wykazał w swoich badaniach Mariusz Pandura²⁹. Wykorzystuje go Euzebiusz z Cezarei w *Historii Kościelnej* w opisie bitwy przy Moście Mulwijskim, gdy w rzece topią się oddziały poganina Maksencjusza – przeciwnika Konstantyna Wielkiego, pierwszego chrześcijańskiego cesarza³⁰. Wśród autorów bizantyńskich, takich jak Agatiasz Scholastyk, Sokrates Scholastyk, Teofilakt Simokatta, Ewagriusz Scholastyk czy Jan z Efezu, pojawia się podobny wzorzec unicestwienia wrogów: Franków, Awarów czy innych „obcych”, którzy znajdują śmierć w morzu, rzece bądź bagnie³¹. Schemat przedstawienia zagłady nieprzyjaciela w wodzie, w odwołaniu do biblijnego wzorca, wykorzystał również Wincenty Kadłubek, opisując bitwę na Psim

²⁵ *Ibidem*, IX, 4, 5, s. 267.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, XI, 6, 8, s. 341.

²⁸ Wj 14, 23-28; Wj 15, 4-5.

²⁹ M. Pandura, *Obcy w świetle historiografii wczesnobizantyjskiej (na podstawie dzieł historycznych Prokopiusza z Cezarei, Agatiasza z Myriny i Teofilakta Simokatty)* (niepublikowana praca doktorska), Wrocław 2007, s. 242–243.

³⁰ *Eusebius Werke. Erster Band. Erster Teil. Über das Leben des Kaisers Konstantin*, wyd. F. Winkelmann, Berlin 1991, I, 38, s. 24–35.

³¹ M. Pandura, *op. cit.*, s. 242–243.

Polu w 1109 r. przegraną przez wojska Henryka V³². Starcie to, niewątpliwie stworzone w kałamarzu, jest jasnym odwołaniem do treści symbolicznych związanych z wodą jako karą za grzechy, którą poniósł władca chrześcijański, gdyż podniósł rękę na współwyznawcę³³. Jednakże w *Aleksjadzie*, w fabule o zmaganiach z Wukanem, w rzece topią się Bizantyńczycy. Jaka jest zatem rola takiej konstrukcji?

Anna Komnena, tworząc obraz Aleksego I, wielokrotnie porównywała go z wrogami, z którymi musiał się zmierzyć (np. z Robertem Guiscardem³⁴). Ponadto przedstawiła cesarza jako wyróżniającego się doskonałymi cechami przywódczymi na tle składającym się z bizantyńskich dowódców. W tej perspektywie gnuśni wojownicy, choć będący poddanymi Aleksego I, musieli zostać ukarani. Aspietes, Ormianin w służbie cesarza i namiestnik Cylicji, ostatecznie poniósł karę za swoją bezczynność i zniewieściałość³⁵. Jego pogromcą był Tankred, regent Antiochii, który przeprowadził skuteczną kampanię i zdobył liczne terytoria³⁶. Na kartach *Aleksjady* Norman został obdarzony symbolami takimi, jak grzmot, błyskawica czy cechą gromowładności. We wskazanym opisie widoczne jest nawiązanie do sprawiedliwego Dzeusa. Tankred, tak jak bóg w mitologii, karze za przewinienia Aspietesa³⁷.

Narracja o Janie Komnenie sytuuje się w przedstawionej perspektywie symbolicznych treści związanych ze śmiercią w wodzie oraz fabularną cechą młodości. Młody dowódca za swoje niedoświadczenie wojskowe i zignorowanie słów przybysza (mnicha, będącego przedstawicielem sił boskich) został ukarany bożą karą w postaci klęski w bitwie oraz śmiercią części jego podkomendnych w rzece. Ponadto, mając na uwadze, że Jan był buntownikiem przeciwko Aleksemu I³⁸, Anna przedstawiła go jako niegodnego władzy wodza niefortunnego i pozbawionego boskiej protekcji. Na kartach *Aleksjady* odegrał rolę

³² Mistrz Wincenty Kadłubek, *Kronika polska*, przeł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław 2003, III, 18, s. 137.

³³ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 65–70.

³⁴ *Alexias*, V, 1, 3–4, s. 142.

³⁵ *Ibidem*, XII, 2, 3, s. 362–363; T. Pelech, *Obraz „obcego” w Aleksjadzie Anny Komneny. Przypadek Normanów*, Wrocław 2016, s. 167–170.

³⁶ *Alexias*, XII, 2, 4, s. 363; T. Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch, 1098–1130*, Woodbridge 2000, s. 62–64.

³⁷ Hi 36, 32–33; Hi 37, 1–5; *Piorun*, [w:] W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 2006, s. 322–324; por.: *Herodoti Historiae*, wyd. C. Hude, Oxford 1908, 7, 10.

³⁸ *Alexias*, VIII, 7, 3–5; 8, 1–4, s. 252–255; B. Skoulatos, *Les personnages byzantins de l’Alexiade: analyse prosopographique et synthèse*, Louvain-la-Neuve 1980, s. 136–137; J. Dudek, *Pęknięte zwierciadło...*, s. 230.

tła, na którym jasno wybijała się jego postać cesarza, gdyż w żaden sposób nie mógł się z nim mierzyć.

W dalszej części narracji okazuje się, że Jan stracił tak wielu żołnierzy, że nie był w stanie kontynuować działań wojennych i wrócił do Konstantynopola. Skorzystał na tym Wukan, który w dalszym ciągu pustoszył ziemie bizantyńskie. Reakcja Aleksego I była natychmiastowa: *Cesarz nie mógł znieść tej wiadomości i niebawem chwycił za broń. Nie musiał oczekiwać, jak Aleksander, aż flecista Tymoteusz zagra bojową pieśń „Orthion”. Autokrator sam wdział zbroję, kazał też uzbroić się pozostałemu w stolicy wojsku, po czym wyruszył w drogę wprost na Dalmację*³⁹.

Istotą wzniosłości przytoczonego opisu jest wskazanie przez Annę na doskonały wzorzec ze świata starożytnego. Komnena często na kartach swojego dzieła porównuje Aleksego I do dawnych wspaniałych postaci, jak np. do Hannibala⁴⁰ oraz do jego pogromcy Scypiona⁴¹ czy do Emiliusza Paulusa⁴², zwycięzcy spod Pydny, albo do mitycznego Heraklesa⁴³. Wskazane zabiegi niosą za sobą określone treści symboliczne. Motyw Aleksandra Wielkiego był niezwykle popularny w dobie średniowiecza, a prawdziwym bestsellerem owych czasów był *Romans o Aleksandrze* funkcjonujący w wielu wersjach językowych, w tym po łacinie, grecku, ormiańsku czy starofrancusku⁴⁴. Odwołanie do Macedończyka pojawia się m.in. w dziele Radulfa z Caen, gdzie autor wskazał, że tylko jemu Robert Guiscard ustępował w odwadze (*Wiscardo, secundae ab Alexandro audaciae*)⁴⁵. Także Gotfryd Malaterra przywołał postać wielkiego wodza starożytności, stwierdzając, że jego flota nie była tak piękna jak ta, z którą Normanowie ruszyli przeciwko Trapani (*Classis magni Alexandri non fuit hac pulchrior*)⁴⁶.

³⁹ *Aleksjada*, IX, 5, 1, s. 366; *Alexias*, IX, 5, 1, s. 267.

⁴⁰ *Alexias*, I, 1, 3, s. 12.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, I, 3, 3, s. 17; I, 9, 6, s. 34.

⁴⁴ G. Cary, *The Medieval Alexander*, Cambridge 1956; J.A. Boyle, *The Alexander Romance in the East and West*, „Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester” 1977, t. 60, s. 19–20; *Alexander the Great in the Middle Ages*, red. W.J. Aerts et alii, Nijmegen 1978; *A Companion to Alexander Literature in the Middle Ages*, red. Z.D. Zuwiyya, Leiden 2011; *Alexander the Great in the Middle Ages: Transcultural Perspectives*, red. M. Stock, Toronto 2016.

⁴⁵ Radulf z Caen, *Gesta Tancredi in Expeditione Hierosolymitana*, [w:] *Recueil des historiens des croisades*, Historiens occidentaux III, Paris 1866, CXXXVI, s. 701.

⁴⁶ Gotfryd Malaterra, *De Rebus Gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius*, wyd. E. Pontieri, *Rerum Italicarum Scriptores* 2, V (1), Bologna 1928, III, 11, s. 63.

Nawiązanie do Aleksandra Wielkiego podkreśla odwagę, talent woj-skowy, szczęście w wojnie i energię w prowadzeniu działań wojen-nych. Porównanie (*comparatio*) jest figurą retoryczną, której umiejęt-ne wykorzystanie doskonale nadaje się do laudacji bohatera⁴⁷. Ewen-tualny odbiorca *Aleksjady* musiał mieć chociaż mgliste pojęcie, kim był Aleksander Wielki, jakie wydarzenia się z nim wiązały i jakie ce-chy z nim utożsamiano.

W fabule o zmaganiach z Wukanem podkreślona została rozważa Aleksego I poprzez kontrast ze sławnym synem Filipa II⁴⁸. Wskazuje na to motyw flecisty Tymoteusza, który swoją pieśnią zainspirował Aleksandra tak, że ten kierowany emocjami po jej wysłuchaniu od razu poderwał się do walki⁴⁹. W przeciwieństwie do sławnego Mace-dończyka bizantyński cesarz nie dał się ponieść namiętnościom, jakie wywołać miałyby pieśń *Orthion*. Nie potrzebował jej, a i tak energicz-nie przygotował się do kampanii wojennej. W tak zarysowanej optyce na kartach *Aleksjady* Aleksy I okazałby się zdolniejszym dowódcą od Aleksandra i od fabularnie „młodych”, nierozważnych i niesionych emocjami dowódców, jak Jan Komnen⁵⁰.

W *Aleksjadzie*, po przedstawieniu konfrontacji z Nikeforem Dioge-nesem, Anna wraca do opisu zmagania z Wukanem⁵¹. Żupan Raszki, wiedząc, że tym razem nie zdoła przechytrzyć umiejętnie dowodzo-nych przez cesarza Bizantyńczyków, co jest jasnym wskazaniem na przeciwstawienie do Jana, postanawia się ukorzyć właściwie bez walki. Wysyła do Aleksego I prośbę o zawarcie pokoju, przekazując dwudziestu zakładników i zobowiązując się do zaprzestania napaści i szkodenia Cesarstwu. W końcu sam stawia się przed obliczem ce-sarskim. Aleksy przystaje na zaproponowane warunki i, jak konkluduje Anna, *drogą pokojową rozwiązał to, co zwykle osiąga się wojną i żelazem, po czym wrócił do cesarskiego miasta*⁵².

Fabula zmagania z Wukanem skłania do jej interpretacji z perspek-tywy antropologicznej dychotomii „swój – obcy”. Pojawia się w niej

⁴⁷ Zob.: H. Lausberg, *Retoryka literacka*, Bydgoszcz 2002, s. 104, 246, 572.

⁴⁸ *Alexias*, IX, 5, 1, s. 267.

⁴⁹ *Suidae lexicon*, red. A. Adler, t. 5, Leipzig 1938, s.v. Τυμόθεος.

⁵⁰ Na marginesie rozważań w kontekście znaczenia porównań do sławnego wodza starożytności, warta podkreślenia jest również w możliwości interpretacji motywu inspirowana *1 Księgą Machabejską*, w której Aleksander po swoich sukcesach stał się bardzo pyszny, zob.: *1 Mch* 1, 3.

⁵¹ *Alexias*, IX, 10, 1, s. 279–280.

⁵² *Aleksjada*, IX, 10, 1, s. 382; *Alexias*, IX, 10, 1, s. 280.

bowiem grupa będąca „obcą”⁵³ dla autorki źródła, która reprezentuje zbiorowe „my”, utożsamiane z Rzymianami (Bizantyńczykami). „Obcy” określani zostali na wzór antyczny Dalmatyńczykami (*Δαλμάται*)⁵⁴ albo Serbami, przeciwko którym wyruszył cesarz (*κατὰ τῶν Σέρβων*)⁵⁵. Wukan jako przedstawiciel wskazanej grupy zostaje jednokrotnie nazwany „barbarzyńcą” – słowem *będącym kwintesencją kulturalnej odmienności*⁵⁶, co sytuuje go poza bizantyńską cywilizacją. Aczkolwiek, podobnie jak Łacinnicy, Serbowie znajdują się w obszarze wspólnej religii. Mimo wszelkich wad, walka z nimi jest wojną bratobójczą, gdyż są przede wszystkim chrześcijanami i dlatego nie należy dążyć do ich totalnej zagłady⁵⁷. W kontekście społeczno-kulturowym środowiska, w którym powstała *Aleksjada*, Dalmatyńczycy sytuują się w obszarze wspólnoty wiary.

Narracja o walkach z Serbami pokazuje wachlarz środków wykorzystywanych przez Annę w kreacji głównego bohatera swojego dzieła. Aleksey I doskonale prezentuje się na tle pokonanego przezeń Wukana oraz Jana Komnena, którego przewyższa mocą autorytetu, a przede wszystkim umiejętnościami, doświadczeniem i szczęściem wojennym. Jan, który zbuntował się przeciwko Aleksemu I w VIII księdze dzieła, został ukarany klęską na polu bitwy oraz śmiercią swoich żołnierzy w rzece za swój młodzięczy zapał i brawurę, a także za odrzucenie pomocy mnicha – osoby cieszącej się boską aprobatą. Młody bizantyński dowódca odgrywa fabularną rolę, w której pokonany przez żupana Raszki, jest tylko tłem dla drugiego Komnena na cesarskim tronie i w żaden sposób nie może mu dorównać pod względem umiejętności przywódczych i wojskowych. Jan nie był w stanie pokonać nieprzyjaciela pustoszącego bizantyńskie posiadłości, co z kolei jest swoistą pochwałą zdolności wojennych serbskiego władcy. Wukan, choć przebiegły i mężny, nie jest w stanie walczyć z cesarzem – sama jego obecność wystarczy, aby się ukorzył. Energia i zdolności wojskowe Aleksego I zostały uwypuklone poprzez porównanie z Aleksandrem Wielkim,

⁵³ Z. Bokszański, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2005, s. 30–135; E. Nowicka, *Obcy*, [w:] *Encyklopedia Socjologii. Suplement*, Warszawa 2005, s. 165–172; G. Simmel, *Socjologia*, Warszawa 2005, s. 300, 304; zob. również T. Pelech, *op. cit.*, 43–53.

⁵⁴ *Alexias*, IX, 10, 1, s. 280.

⁵⁵ *Ibidem*, IX, 4, 2, s. 266.

⁵⁶ H. Ahrweiler, *Byzantine Concepts of the Foreigner: The case of the Nomads*, [w:] *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*, red. H. Ahrweiler, A. Laiou, Dumbarton Oaks 1998, s. 11.

⁵⁷ *Alexias*, IX, 10, 1, s. 280: *κᾶν γὰρ Δαλμάται ἦσαν, ἀλλ' ὁμῶς Χριστιανοί* – *choć i tak byli Dalmatyńczykami, to ciągle chrześcijanami*.

którego na kartach *Aleksjady* bizantyński autokrator przewyższył. Anna Komnena wykorzystała również i kampanię serbską, która posłużyła za tło głównego *causa scribendi* dzieła – stworzenia obrazu herosa na miarę „drugiego Heraklesa” czy „trzynastego apostoła”, mającego być wzorem dla innych władców Cesarstwa Bizantyńskiego.

Abstract

The Creation of the Hero in *Alexiad*. The Struggles of Alexius I Komnenos with Vukan Župan of Rascia in the years 1093–1094

The article focuses on the issue of the creation of a hero by Anna Komnene. The basis for this analysis is the description from the IXth book of *Alexiad*, in which she described the struggles of Alexius I Komnenus with Vukan of Rascia. In the narration Anna used the specified range of measures to present her father in the best light. She made laudation of Alexius through the comparison with Alexander the Great. In *Alexiad* the hero proved to be more prudent and better commander than son of Phillippe II, because he did not act under the influence of passions. Furthermore, the emperor of Byzantium clearly stands out on the background of John Komnenus, a governor of Dyrrhachium, who once rebelled against him. John is characterized as an unexperienced and unfortunate, truly „young” leader, whereby he is defeated by Vukan – a dangerous warrior. Moreover, soldiers of young Komnenus drown in the river, which is the way to highlight the symbolic importance of water as a punishment for sins. In this perspective Alexius I is an excellent commander, because he surpassed Alexander the Great and John Komnenus. Furthermore, he overcame actually without a fight dangerous Serbian ruler. Anna also used the campaign against Vukan of Rascia to emphasize the heroic image of Alexius I Komnenus.

Keywords: *Alexiad*, Anna Komnene, Alexios I Komnenos, Vukan, Narrative schemes, topic, Medieval literature, Socio-cultural fact

Słowa kluczowe: Aleksjada, Anna Komnena, Aleksy I Komnen, Wukan, schematy narracyjne, topika, literatura średniowiecza, fakt społeczno-kulturowy

Bibliografia

Źródła

- Anna Komnena, *Aleksjada*, przekł. O. Jurewicz, t. 1–2, Wrocław – Warszawa – Kraków 2005.
- Annae Comnenae *Alexias*, wyd. D.R. Reinsch, A. Kambylis, t. 1, *Prolegomena et textus*, t. 2, *Indices*, [w:] *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, 40/1–2, Berlin – New York 2001.
- Eusebius Werke. Erster Band. Erster Teil. Über das Leben des Kaisers Konstantin*, wyd. F. Winkelmann, Berlin 1991.
- Gotfryd Malaterra, *De Rebus Gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius*, wyd. E. Pontieri, *Rerum Italicarum Scriptores* 2, V (1), Bologna 1928.
- Herodoti Historiae*, wyd. C. Hude, Oxford 1908.
- Mistrz Wincenty Kadłubek, *Kronika polska*, przeł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław 2003.
- Radulf z Caen, *Gesta Tancredi in Expeditione Hierosolymitana*, [w:] *Recueil des historiens des croisades, Historiens occidentaux III*, Paris 1866.

Literatura

- Alexander the Great in the Middle Ages*, red. W.J. Aerts et alii, Nijmegen 1978.
- Alexander the Great in the Middle Ages: Transcultural Perspectives*, red. M. Stock, Toronto 2016.
- A Companion to Alexander Literature in the Middle Ages*, red. Z.D. Zuwiyya, Leiden 2011.
- Ahrweiler H., *Byzantine Concepts of the Foreigner: The case of the Nomads*, [w:] *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*, red. H. Ahrweiler, A. Laiou, Dumbarton Oaks 1998.
- Asbridge T., *The Creation of the Principality of Antioch, 1098–1130*, Woodbridge 2000.
- Banaszkiewicz J., *Potrójne zwycięstwo Mazowszan nad Pomorzanami – Gall II, 49 – czyli historyk między „rzeczywistością prawdziwą” a schematem porządkującym*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. D. Gawinowa, Warszawa 1991.
- Birkenmeier J.W., *The Development of the Komnenian Army: 1081–1180*, Boston – Massachusetts 2002.
- Boksański Z., *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2005.
- Boroń P., *Kniaziowie, królowie, carowie... Tytuły i nazwy władców słowiańskich we wczesnym średniowieczu*, Katowice 2010.
- Boyle J.A., *The Alexander romance in the East and West*, „Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester” 1977, t. 60.
- Buckley P., *The Alexiad of Anne Komnene: Artistic Strategy in the Making of a Myth*, Cambridge 2014.
- Cary G., *The Medieval Alexander*, Cambridge 1956.
- Curtius E.R., *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, Kraków 1997.
- Dudek J., *Cała ziemia dyrracheńska*, Zielona Góra 1999.
- Dudek J., *Pęknięte zwierciadło – kryzys i odbudowa wizerunku władcy bizantyńskiego od 1056 r. do ok. 1095 r.*, Zielona Góra 2009.
- Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990.
- Frankopan P., *The imperial governors of Dyrrakhion in the reign of Alexios I Komnenos*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 2002, t. 26.
- Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 2006.

- Lausberg H., *Retoryka literacka*, Bydgoszcz 2002.
- Leśny J., *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczków (połowa XI – koniec XII wieku)*, Wrocław 1989.
- Nowicka E., *Obcy*, [w:] *Encyklopedia Socjologii. Suplement*, Warszawa 2005.
- Ostrogorski G., *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 2012.
- Pandura M., *Obcy w świetle historiografii wczesnobizantyjskiej (na podstawie dzieł historycznych Prokopiusza z Cezarei, Agatiasza z Myriny i Teofylakta Simokatty* (niepublikowana praca doktorska), Wrocław 2007.
- Pierzgalska M., *Toposy „młodość” – „starość” w literaturze parenetycznej doby staropolskiej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Literaria Polonica” 2005, t. 7.
- Pełech T., *Obraz „obcego” w Aleksjademie Anny Komneny. Przypadek Normanów*, Wrocław 2016.
- Shepard J., *Bizancjum 1024–1492. T. 2*, Warszawa 2015.
- Simmel G., *Socjologia*, Warszawa 2005.
- Skoulatos B., *Les personnages byzantins de l’Alexiade: analyse prosopographique et synthèse*, Louvain-la-Neuve 1980.
- Słownik starożytności słowiańskich*, t. 1, cz. 1, Wrocław 1961.
- Słownik starożytności słowiańskich*, t. 1, cz. 2, Wrocław 1962.
- Słownik starożytności słowiańskich*, t. 6, cz. 2, Wrocław 1980.
- Stephenson P., *Byzantium’s Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*, Cambridge 2004.
- Suidae lexicon*, red. A. Adler, t. 5, Leipzig 1938.
- The Oxford Dictionary of Byzantium*, t. 1–3, ed. A. Kazhdan, New York – Oxford 1991.
- Treadgold W.T., *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997.
- Wczesna Słowiańszczyzna. Przewodnik po dziejach i literaturze przedmiotu*, red. A. Wędzki, t. 1, Warszawa 2008.
- Żmudzki P., *Władca i wojownicy. Narracje o wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*, Wrocław 2009.